

Válságkezelés hidegháborús viszonyok között

Mitrovits Miklós: *A remény hónapjai...*
A lengyel Szolidaritás és a szovjet politika, 1980–1981.
Budapest, Napvilág Kiadó, 2010

Az államszocialista rendszerek válságáról szóló megemlékezések, írásos elemzések, konferenciák a kurrens jelenkori történeti irodalom meghatározó részét képezik. Mitrovits Miklós könyve is egy ilyen válságról szól: a lengyel Szolidaritás mozgalomról, illetve a szovjet politika reagálásáról az eseményekre. A Szolidaritás a korábbi válságoktól (1956, 1968) eltérően alulról, a párt akaratával szemben jött létre, és a lakosság többségét maga mellé állító tömegmozgalommá alakult, amit a párt egyedülálló módon elismert a munkások képviselőjének.

A könyv bevezetőjében olvashatjuk, hogy a szerző a válsaggal kapcsolatos szovjet politikát kívánja részletesen feltárni, ezt tartja egyik fő feladatának. Ebből következik, hogy vizsgálnia kellett a nemzetközi kapcsolatrendszer (a Szovjetunió és a többi államszocialista ország viszonyát), valamint a Szovjetunió belső helyzetét is. Kifejtett módszertani alapállása szerint a forrásokat igyekszik az ösztörténeti folyamatban elhelyezni és értelmezni. Elhatárolódik a posztmoderntől („mely a történelemből kiragad részleteket, és azt önállóan magyarázza”) és a pozitivisták tényfabrikálástól („a dokumentumok kizárólagossága”). (Mitrovits 2010, 12 – A további oldalszámok mindig e kiadványra vonatkoznak – Sz. L.) Vizsgálódásának fő szempontjai:

Miért Lengyelországban jött létre a Szolidaritás, milyen okok vezettek a kialakulásához?

Milyen alternatívát kínált az államszocializmussal szemben, miért nem jöhetett létre egy „másik Lengyelország”?

Milyen szerepet játszott az eseményekben a Szovjetunió?

Az első ponttal kapcsolatban – a Szolidaritás kialakulását ismertetve – a bevezetőben a szerző fontos történelmi előzményeket említ a lengyel fejlődés sajátosságai közül, amelyek a közvetlen, alulról szerveződő demokratikus mozgalom kibontakozásának előfeltételeit biztosíthatták. Ilyen a *liberum veto*, az idegen hatalmak elleni felkelés hagyománya és az ezzel járó földalatti konspirációs technikák kiépülése, a szolidaritás

hagyománya, a lengyel munkásmozgalom és a szocialista párt, amely nemzeti-keresztény jelleggel alakult ki a XIX. század végére. Ennek vázlatos áttekintését követi az 1945 után kialakult államszocialista rendszer sajátosságainak részletesebb bemutatása. Tárgyalja az iparosítást és az ipari munkásság helyzetét, az agrárpolitikát, az értelmiségi koncepciókat, a lengyel egyház és a szakszervezetek szerepét, Katyń tragédiáját – mely utóbbi a lengyel-szovjet viszonyt beárnyékolta.

A legfontosabb gazdasági nehézséget a korszerűtlen beruházások irreálisan magas aránya okozta; ez és a fogyasztás visszafogása a lakásépítések elmaradásával feszültséget keltettek a társadalomban. A gazdasági problémákat is nemzetközi összefüggéseiben szemléli a szerző. Az 1970-es években beköszöntő gazdasági korszakváltás lengyel hatásai között az eladósodást emeli ki, az infláció is ebből eredeztethető, az árucikkek hiánya miatt pedig virágzott a feketepiac. Mitrovits rámutat a lengyel pártvezetők optimizmusára a hitelfelvétellel kapcsolatban, a propaganda és a valóság közötti ellentétre. Ismeretes az is, hogy a mezőgazdaságban a föld nagy része magántulajdonban maradt, ezzel az állami szektoron kívül álló gazdasági bázis hatása tovább élt. Az állam folyamatosan büntette a magángazdákat, az állami beruházások jóval kisebb arányban érkeztek ide, mint azt a termelés volumene indokolta volna. Ez vezetett az élelmiszerhiány kialakulásához. További jelentős szerepet játszott a katolikus egyház, amely a térségben egyedülálló autonómiájával, karizmatikus vezetőivel a párt konkurenciája lehetett a társadalom vezetésében. (290) Az egyetemistáknak a nyugati eszméáramlatok iránti fogékonyága, az ideológiai pluralizmus és a vélemények szabad kinyilvánítása gyengítette az államszocialista párt hatalmát. Az értelmiség és a diákság egy része ellenzéket képezett a párttal szemben, de mivel a munkásságra támaszkodtak/hivatkoztak, lényegében antikapitalista programot képviseltek. A katolikus egyház társadalmi tanítását, a munkásokhoz, munkához való viszonyát is alaposan részletezi a szerző, azonban az öngazgatási gondolat szempontjából nem teljesen világos, hogy az egyház által támogatott magántulajdon és az öngazgatás által preferált kollektív tulajdon hogyan volt összeegyeztethető. (75) Az egyházi és az öngazgatói tulajdonfelfogásból fakadó ellentéteket elkeni Mitrovits, pedig ennek az egyház rendszerváltásban betöltött szerepére nézve is jelentős hatása volt.

A második pont kevésbé kidolgozottnak hat, mint a másik kettő. A Szolidaritás előzményei és a Szovjetunió szerepe a Szolidaritás elfojtásában, a hadiállapot bevezetésében formailag is elkülönülő részeket alkotnak, míg az alternatíva bemutatása ezek között a részek között van „szét-szórva”. Ebből is fakadhat, hogy ennek az alternatívának a bemutatása kevésbé egészséges, nem összefüggő. A különböző öngazgatói, gazdasági programokat bemutatja a szerző, és a gyakorlati megvalósulásukról is tesz megjegyzéseket, de nem egy blokkban, hanem az események előrehaladtával. A szerző szerint a Szolidaritás alsóbb szintjein radikáli-

sabb követeléseket fogalmaztak meg, mint a vezetők. Az 1980. nyári követelések bemutatása során (szakszervezeti és munkásjogok követelése, életszínvonal emelése, szociálpolitikai problémák megoldása) Mitrovits kifejti, hogy a követelések egyike sem volt közvetlenül politikai, de az államszocialista rendszerben mindegyik politikai kérdésnek számított. A párt legitimitációját, mint a munkásosztály egyetlen képviselőjét, itt súlyos kudarc érte, bár belekerült a megállapodásba, hogy a Szolidaritás elismeri a LEMP vezető szerepét. A Szolidaritás is megkapta a felhatalmazást, hogy a munkások érdekeit védje, de a mozgalmat körülvevő rendszerben képtelen volt gyakorolni a jogait. A szerző szerint az egyetlen hatásos fegyver a sztrájk volt, a párt pedig képtelen volt a „neokorporatív alternatívát” elfogadni, ezért állandó harc bontakozott ki a párt és a Szolidaritás között. A későbbiek során, 1981 őszére a Szolidaritásban több irányzat kristályosodott ki, egyre nagyobb teret nyertek a nacionalista-populista hangok, amelyek a gazdasági bajok okát a nemzeti függetlenség hiányában látták. A szerző szerint a munkás-önigazgatás volt a legáltalánosabban elfogadott, támogatott koncepció a rendszer megváltoztatására. A terv lényegét alkotta a társadalmasított vállalat, a vállalaton belül pedig a munkásönkormányzat szabad gyűlése lett volna a legfelsőbb hatalmi szerv, a munkásönkormányzat joga lett volna meghatározni a vállalat fejlődésének fő vonalát, a szervezeti struktúrát, és a szakszervezetekkel közösen döntöttek volna a megtermelt jövedelem elosztásáról. Az önkormányzatiság legfelsőbb szintjét a kétkamarás parlament alkotta volna, a politikai és gazdasági funkciók különválasztásával. (246) A gazdasági válság leküzdésére szerkesztett programjavaslatok viszont arról győznek meg – érvel a szerző –, hogy a munkásönkormányzás „csak fegyver volt a kézben, a bürokrácia legyőzése [érdekében] és a párt centralizált döntéshozó hatalmával szemben”, s a szociális piac, végső soron a kapitalizmus visszaállítása volt a cél. (251)

A harmadik pont (a Szovjetunió szerepe az eseményekben) alapul a leginkább levéltári forrásokon. A szerző részletesen elemzi a vonatkozó fejleményeket, a lengyel és a szovjet pártvezetés válságkezelő módszereit, a szovjetek nyomásgyakorlását és a hadiállapot bevezetését. A szerző külön fejezetben mutatja be a Szovjetunió eljárását a 68-as csehszlovák válsággal kapcsolatban, a gazdasági nehézségeket, a nemzetközi helyzet átalakulását, a technológiai lemaradást, az eladósodást és a mezőgazdaság katasztrofális helyzetét, valamint a Szovjetunió elszigetelődését Ázsiában, és az új, agresszív amerikai külpolitikai kurzust, amely fegyverkezési versenyre akarta készíteni a szovjeteket. Lengyelországban nem alkalmazhatták a szovjetek a katonai bevonulást – érvel a szerző –, mert Lengyelország geopolitikai fontossága, hagyományos oroszellenessége, a kelet-európai viszonylatban nagy és modern hadserege a bevonulás ellen hatott. (291) A szovjet vezetés számított a lengyel válságra, de az ellenzéki mozgalom olyan gyorsan vált meghatározó erővé Lengyelországban, hogy a kormány hamar

kompromisszumra kényszerült a Szolidaritás vezetésével, és megállapodást kötött vele. Ezt követően a lengyel és a szovjet vezetés között harc indult, hogy a lengyelek saját erőből, minél rövidebb idő alatt oldják meg a válságot. A nyomásgyakorlás volt a fő eszközük a szovjeteknek; ide tartoztak a kulisszák mögötti tárgyalások, a nyílt levél, a szomszédos országok vezetőinek nyilatkozatai, a Szovjet Hadsereg és a Varsói Szerződés hadgyakorlatai, illetve a Pravda vezércikkei is. 1981 végére a folyamatos fenyegetés és a kifáradás hatására a lengyel társadalom már hajlott a megegyezésre. Az SZKP vezetése végül elérte a hadiállapot bevezetését, Lengyelország a Varsói Szerződés tagja maradt és végső soron a LEMP hatalma is megmaradt, de a gazdasági, társadalmi problémák nem szűntek meg.

A mű a hadiállapottól a rendszerváltásig terjedő időszak rövid ismertetésével zárul. A LEMP nem tudta megoldani a gazdasági problémákat, az árak gyorsan emelkedtek, egyes élelmiszerek és iparcikkek esetében állandósult a hiány, a költségvetés továbbra is deficitese volt. A változtatáshoz kedvező feltételeket teremtett az átalakuló szovjet politika. Mihail Gorbacsov vezetésével meghirdették a peresztrojka (átépítés) és a glasznoszty (nyilvánosság) programját, egy demokratizációs elképzelést. Az 1986-os amnesztia meghirdetése jelezte az új nemzetközi helyzet lengyelországi következményeit, az 1988-as áremelések elleni sztrájkok pedig a tárgyalásos rendszerváltás kialakulásához vezettek. A tárgyalások során a Szolidaritás már megváltozott összetételű vezetéssel és ennek megfelelően megváltozott követelésekkel vett részt. A nacionalista szárny, illetve a munkás-önigazgatás képviselői kimaradtak a tárgyalásokból, a Wałęsa által vezetett centrum volt a meghatározó, a gazdasági bizottságokban pedig a liberális közgazdászok vitték a vezető szerepet. „A Szolidaritás az újkapitalista viszonyok között egyszerű szakszervezetté degradálódott, politikailag pedig darabokra hullott szét. Wałęsa elnökként már nem folytatott munkáspolitikát, nem gátolta meg a neoliberalizmus mintatervének megvalósítását, a társadalom pedig már nem tudta megszervezni önmagát az új rendszerrel szemben.” (300)